

DAVLAT XIZMATIDA INTEGRITET TIZIMINI JORIY ETISHNING KORRUPSIYANI KAMAYTIRISHDAGI AHAMIYATI: XALQARO TAJRIBA VA O'ZBEKISTON AMALIYOTI

Ismatullayeva Madina Xayriddin qizi

Jamoat Xavfsizligi Universiteti 3-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20790628>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 12-iyun 2026 yil
Ma'qullandi: 15-iyun 2026 yil
Nashr qilindi: 22-iyun 2026 yil

KEY WORDS

Integritet, davlat xizmati, korrupsiya, korrupsiyaga qarshi kurashish, manfaatlar to'qnashuvi, etik standartlar, compliance, davlat boshqaruvi, ochiqlik, hisobdorlik.

ABSTRACT

Mazkur maqolada davlat xizmatida integritet tizimini joriy etishning korrupsiyani kamaytirishdagi ahamiyati huquqiy, institutsional va kriminologik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida integritet tushunchasining nazariy asoslari, uning korrupsiyaga qarshi kurashdagi o'рни hamda davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, Singapur, Janubiy Koreya, Buyuk Britaniya va OECD mamlakatlari tajribasi qiyosiy tahlil qilinib, integritet tizimining asosiy elementlari aniqlangan. O'zbekiston Respublikasida davlat xizmatida integritet tamoyillarini joriy etish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar, normativ-huquqiy asoslar va amaliy mexanizmlar o'rganilgan. Tadqiqot natijasida integritet tizimining korrupsiyaviy xavflarni kamaytirish, davlat xizmatchilarining mas'uliyatini oshirish hamda davlat organlariga nisbatan jamoatchilik ishonchini mustahkamlashdagi roli asoslab berilgan. Muallif tomonidan davlat xizmatida integritet tizimini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

KIRISH (INTRODUCTION)

XXI asrda korrupsiya nafaqat alohida davlatlarning ichki taraqqiyotiga, balki global iqtisodiy xavfsizlik, demokratik boshqaruv, inson huquqlarini ta'minlash va barqaror rivojlanish jarayonlariga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi eng xavfli ijtimoiy-huquqiy hodisalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Jahon banki, OECD hamda Transparency International kabi xalqaro tashkilotlarning tadqiqotlari korrupsiya davlat institutlari faoliyati samaradorligini pasaytirishi, investitsion jozibadorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi, iqtisodiy o'sishni sekinlashtirishi hamda fuqarolarning davlat organlariga bo'lgan ishonchini zaiflashtirishini ko'rsatmoqda [1;13;14]. Shu sababli so'nggi yillarda korrupsiyaga qarshi kurashishda an'anaviy jazolash mexanizmlaridan ko'ra korrupsiyaning sabab va shart-sharoitlarini bartaraf etishga qaratilgan preventiv yondashuvlar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda [2;3].

Zamonaviy korrupsiyaga qarshi siyosatda ana shunday preventiv mexanizmlardan biri sifatida "integritet" konsepsiyasi alohida o'rin egallaydi. Integritet tushunchasi davlat

xizmatchisining qonuniylik, halollik, xolislik, mas'uliyat, manfaatlar to'qnashuviga yo'l qo'ymaslik, xizmat vakolatlaridan faqat jamoat manfaatlari yo'lida foydalanish kabi tamoyillarga sodiqligini anglatadi. Bugungi kunda integritet oddiy axloqiy kategoriya emas, balki korrupsiyaga qarshi boshqaruvning institutsional modeli sifatida qaralmoqda. OECD ekspertlari tomonidan integritet "davlat boshqaruvi tizimining korrupsiyaga qarshi immuniteti" sifatida tavsiflanadi [2;3]. Mazkur yondashuvga ko'ra, korrupsiyani faqat jazolash orqali emas, balki halollik va hisobdorlikka asoslangan boshqaruv muhitini shakllantirish orqali kamaytirish mumkin.

So'nggi o'n yilliklarda Singapur, Yangi Zelandiya, Daniya, Finlyandiya, Janubiy Koreya va Buyuk Britaniya kabi davlatlarning korrupsiyaga qarshi kurashish borasidagi muvaffaqiyatlari aynan integritet tizimlarining samarali joriy etilgani bilan izohlanadi [13;16;27]. Ushbu mamlakatlarda davlat xizmatiga qabul qilishning shaffof mexanizmlari, manfaatlar to'qnashuvini boshqarish tizimi, etik kodekslar, mol-mulk va daromadlarni deklaratsiya qilish instituti hamda ichki nazorat mexanizmlarining rivojlanganligi korrupsion xavflarni sezilarli darajada kamaytirishga xizmat qilgan. Natijada korrupsiyaga qarshi kurashning asosiy e'tibori sodir etilgan huquqbuzarlikni aniqlashdan ko'ra uning oldini olishga qaratilgan.

Davlat xizmatida integritet tizimining ahamiyati, avvalo, korrupsiyaning latent tabiatiga bog'liqdir. Kriminologik tadqiqotlar korrupsion huquqbuzarliklarning aksariyati yashirin sodir etilishi, ularni aniqlash esa murakkab jarayon ekanligini ko'rsatadi. Shu sababli korrupsiyani yuzaga keltiruvchi omillarni bartaraf etish va davlat xizmatchilarida korrupsiyaga nisbatan muhosasizlik madaniyatini shakllantirish korrupsiyaga qarshi siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Integritet tizimi aynan shu vazifani bajarib, davlat organlarida halollik muhitini shakllantirish, etik standartlarga rioya etilishini ta'minlash va xizmat vakolatlaridan shaxsiy manfaatlar yo'lida foydalanish holatlarining oldini olishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda korrupsiyaga qarshi kurashish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Xususan, "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi, Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligining tashkil etilishi, davlat organlarida komplayens nazorat tizimlarining joriy etilishi, manfaatlar to'qnashuvini tartibga solishga oid qonunchilik bazasining shakllantirilishi hamda davlat fuqarolik xizmatini modernizatsiya qilish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar integritet tamoyillarini davlat boshqaruvi tizimiga tatbiq etishga qaratilgan muhim qadamlar bo'ldi [23;24;25;26].

Shu bilan birga, xalqaro reytinglar va milliy tahlillar davlat xizmatida integritet madaniyatini yanada rivojlantirish, korrupsiyaviy xavflarni baholash mexanizmlarini takomillashtirish hamda davlat xizmatchilarining etik mas'uliyatini oshirish zarurligini ko'rsatmoqda.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi davlat xizmatida integritet tizimini joriy etish va rivojlantirishning korrupsiyani kamaytirishdagi o'rnini ilmiy jihatdan asoslash zarurati bilan belgilanadi. Mavzuning ahamiyati nafaqat korrupsiyaga qarshi kurash samaradorligini oshirish, balki davlat boshqaruvi sifatini yaxshilash, jamoatchilik ishonchini mustahkamlash va huquqiy davlat tamoyillarini qaror toptirish bilan ham izohlanadi.

Tadqiqotning maqsadi davlat xizmatida integritet tizimini joriy etishning korrupsiyani kamaytirishdagi ahamiyatini xalqaro tajriba va O'zbekiston amaliyoti misolida tahlil qilish hamda ushbu institutni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot obyekti sifatida davlat xizmatida integritet tizimini shakllantirish va amalga oshirish bilan bog'liq ijtimoiy-huquqiy munosabatlar tanlangan bo'lsa, tadqiqot predmeti integritet tamoyillari, korrupsiyaga qarshi preventiv mexanizmlar, xalqaro standartlar va milliy qonunchilik normalaridan iborat.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi davlat xizmatida integritet tizimini korrupsiyaga qarshi kurashning mustaqil preventiv instituti sifatida baholash, uning asosiy tarkibiy elementlarini

tizimlashtirish hamda O'zbekiston sharoitida integritet mexanizmlarini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash bilan izohlanadi. Mazkur tadqiqot natijalari davlat xizmatida halollik va hisobdorlik muhitini shakllantirish, korrupsion xavflarni kamaytirish hamda korrupsiyaga qarshi kurashishning zamonaviy modelini takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR TAHLILI (LITERATURE REVIEW)

Davlat xizmatida integritet tizimini shakllantirish va uni korrupsiyaga qarshi kurashning samarali institutsional vositasi sifatida joriy etish masalasi so'nggi o'n yilliklarda huquqshunoslik, davlat boshqaruvi nazariyasi, kriminologiya hamda korrupsiyaga qarshi siyosat yo'nalishlarida faol tadqiq etilayotgan ilmiy muammolardan biriga aylandi. Integritet konsepsiyasi dastlab davlat xizmatchisining shaxsiy axloqiy fazilatlarini, halolligi va xizmat burchiga sodiqligini ifodalovchi kategoriya sifatida talqin qilingan bo'lsa, keyinchalik u korrupsiyaga qarshi kurashning kompleks institutsional modeli sifatida shakllandi.

XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida davlat boshqaruvi nazariyasida integritet tushunchasiga nisbatan yondashuvlar sezilarli darajada o'zgardi. Dastlab ushbu tushuncha davlat xizmatchisining individual axloqiy sifatlarini bilan bog'langan bo'lsa, bugungi kunda u davlat boshqaruvi tizimining sifati, ochiqligi, hisobdorligi va korrupsiyaga qarshi barqarorligini belgilovchi muhim mezonlardan biri sifatida qaralmoqda. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda integritet davlat xizmatchilarining alohida xulq-atvori emas, balki butun boshqaruv tizimining halollik tamoyillari asosida faoliyat yuritish qobiliyatini ifodalovchi institutsional kategoriya sifatida tavsiflanadi.

Davlat boshqaruvi nazariyasining klassik vakillari James Q. Wilson va Dwight Waldo o'z tadqiqotlarida davlat xizmatining samaradorligi nafaqat professional kompetensiyaga, balki davlat xizmatchilarining axloqiy mas'uliyati va xizmat etikasi darajasiga ham bog'liqligini ta'kidlaganlar. Mazkur yondashuv keyinchalik "ethical governance", "good governance" va "public integrity" konsepsiyalarining rivojlanishiga nazariy asos bo'lib xizmat qilgan [6;7]. Aynan ushbu ilmiy qarashlar zamonaviy integritet tizimlarining shakllanishida muhim metodologik poydevor vazifasini bajardi.

Integritet tizimini ilmiy jihatdan asoslashga katta hissa qo'shgan tadqiqotchilardan biri Jeremy Pope hisoblanadi [4]. Uning "National Integrity System" (Milliy integritet tizimi) konsepsiyasi [4;28] korrupsiyaga qarshi kurashning eng nufuzli nazariy modellaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Mazkur modelga ko'ra, korrupsiyaga qarshi kurash faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati bilan emas, balki parlament, sud hokimiyati, ombudsman instituti, audit organlari, saylov tizimi, ommaviy axborot vositalari, fuqarolik jamiyati institutlari va xususiy sektor kabi bir-biri bilan uzviy bog'langan integritet ustunlarining samarali faoliyati orqali ta'minlanadi. Olimning fikricha, ushbu ustunlardan birining zaiflashuvi butun korrupsiyaga qarshi tizimning barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli integritet korrupsiyaga qarshi kurashning alohida elementi emas, balki yaxlit institutsional ekotizim sifatida baholanishi lozim.

Integritet masalasi xalqaro huquqiy hujjatlarda ham muhim o'rin egallaydi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2003-yilda qabul qilingan Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi (UNCAC) [1] korrupsiyaga qarshi kurashning universal huquqiy asosi hisoblanadi. Konvensiyaning 7-moddasi davlat xizmatida shaffoflik va meritokratiya tamoyillarini joriy etishni, 8-moddasi davlat xizmatchilari uchun xulq-atvor kodekslarini ishlab chiqishni, manfaatlar to'qnashuvining oldini olishni va etik standartlarni mustahkamlashni, 10-moddasi esa davlat boshqaruvida ochiqlik va hisobdorlikni ta'minlashni nazarda tutadi. Mazkur normalar bugungi kunda integritet tizimining xalqaro huquqiy poydevorini tashkil etadi.

Davlat xizmatida integritet masalalari bo'yicha eng mukammal xalqaro yondashuv OECD tomonidan ishlab chiqilgan. OECDning 2017-yildagi "Recommendation on Public Integrity" hujjatida [2;3] integritet "jamoat manfaatlarini shaxsiy manfaatlardan ustun qo'yishga asoslangan qadriyatlar, prinsplar va standartlar majmui" sifatida ta'riflanadi.

Mazkur hujjatda integritet tizimi uch asosiy tarkibiy elementdan iborat ekanligi ko'rsatib o'tiladi: integritet tizimi, hisobdorlik tizimi va shaffoflik tizimi. OECD ekspertlarining fikricha, korrupsiyaga qarshi kurashishning zamonaviy modeli jazolashga emas, balki davlat boshqaruvining barcha bosqichlariga integratsiyalashgan halollik mexanizmlarini joriy etishga asoslanishi lozim. Shu sababli OECD integritetni davlat boshqaruvi tizimining "korrupsiyaga qarshi immuniteti" sifatida baholaydi.

Korrupsiyaning institutsional sabablari va uni cheklash mexanizmlari bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda Robert Klitgaardning ishlari alohida o'rin tutadi [5]. Olim tomonidan ishlab chiqilgan nazariyaga ko'ra, korrupsiya monopol hokimiyat va keng diskretion vakolatlarining past hisobdorlik bilan uyg'unlashuvi natijasida yuzaga keladi. Ushbu yondashuv integritet tizimining mohiyatini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega, chunki integritet mexanizmlari aynan hisobdorlikni oshirish, qaror qabul qilish jarayonlarini shaffoflashtirish va xizmat vakolatlaridan foydalanish ustidan nazoratni kuchaytirish orqali korrupsion xavflarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Davlat xizmatida etik standartlarning korrupsiyaning oldini olishdagi ahamiyati Alan Lawton, Michael Macaulay va David Lewis tomonidan ham chuqur tadqiq qilingan [8;9]. Mazkur olimlarning ilmiy ishlarida tashkilot ichidagi integritet madaniyati va etik qadriyatlar korrupsiyaga qarshi kurashning eng samarali preventiv vositalaridan biri sifatida baholanadi. Ularning fikricha, korrupsiyaga qarshi kurashishning muvaffaqiyati ko'p jihatdan davlat organlarida shakllangan tashkiliy madaniyat va xodimlarning axloqiy mas'uliyat darajasiga bog'liqdir.

Kriminologik adabiyotlarda integritet tizimining preventiv funksiyasi korrupsiyaning sabab va shart-sharoitlarini bartaraf etish bilan izohlanadi. Xususan, Donald Cressey tomonidan ishlab chiqilgan "Fraud Triangle" nazariyasiga ko'ra [10], korrupsion va firibgarlik xarakteridagi xatti-harakatlar bosim, imkoniyat va ratsionalizatsiya omillarining birlashuvi natijasida yuzaga keladi. Integritet tizimi aynan "imkoniyat" komponentini cheklash, manfaatlar to'qnashuvining oldini olish va nazorat mexanizmlarini kuchaytirish orqali korrupsion xatti-harakatlar sodir etilish ehtimolini pasaytiradi. Shu sababli zamonaviy kriminologiyada integritet korrupsiyaga qarshi kurashning mustaqil preventiv instituti sifatida e'tirof etilmoqda.

O'zbekistonlik olimlar tomonidan ham korrupsiyaga qarshi kurashning institutsional asoslari bo'yicha qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, Akmal Burkhanov o'z tadqiqotlarida korrupsiyaning institutsional omillari, davlat boshqaruvida halollik standartlarini shakllantirish hamda korrupsion xavflarni baholash tizimining ahamiyatini tahlil qilgan [22]. Olim korrupsiyaga qarshi kurashishda preventiv choralar va institutsional islohotlar jazolovchi mexanizmlarga nisbatan uzoq muddatli va barqaror natija berishini asoslab bergan. Shuningdek, mahalliy huquqshunos olimlarning manfaatlar to'qnashuvi, davlat xizmatida etik me'yorlar, komplayens nazorati va korrupsion xavflarni boshqarish bo'yicha olib borgan tadqiqotlari integritet tizimini rivojlantirishning nazariy asoslarini boyitgan.

Milliy normativ-huquqiy bazaning tahlili O'zbekistonda integritet tizimining alohida elementlarini shakllantirishga qaratilgan keng ko'lamlı islohotlar amalga oshirilayotganligini ko'rsatadi. Xususan, "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonun, "Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida"gi Qonun, manfaatlar to'qnashuviga oid qonunchilik hujjatlari, davlat organlarida komplayens nazorat tizimini joriy etishga doir normativ hujjatlar hamda Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi faoliyatini tartibga soluvchi hujjatlar davlat xizmatida integritet muhitini shakllantirishning huquqiy asoslarini yaratdi.

Shu bilan birga, amaliyot davlat xizmatida integritet indikatorlarini ishlab chiqish, etik audit tizimini joriy etish, davlat xizmatchilarining halollik madaniyatini baholash mexanizmlarini takomillashtirish va korrupsion xavflarni boshqarishning zamonaviy usullarini keng tatbiq etish zarurligini ko'rsatmoqda.

Jahon banki, OECD va Transparency International ekspertlari korrupsiyaga qarshi kurashning

yangi avlodi (next generation anti-corruption policy) jazolashga emas, balki integritet, hisobdorlik va ochiqlikka asoslangan boshqaruv modeliga tayanishini ta'kidlaydilar [13;14;16;20]. Mazkur yondashuv korrupsiyani sodir bo'lgandan keyin aniqlash emas, balki uning yuzaga kelishiga imkon beruvchi institutsional omillarni bartaraf etishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Shu sababli integritet tizimi bugungi kunda korrupsiyaga qarshi siyosatning markaziy institutsional elementi sifatida e'tirof etilmoqda.

Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, mavjud tadqiqotlarning aksariyati integritet tizimining alohida elementlari — etik standartlar, manfaatlar to'qnashuvi, komplayens nazorati yoki korrupsiyaga qarshi qonunchilik masalalariga bag'ishlangan. Biroq davlat xizmatida integritet tizimining korrupsiyani kamaytirishdagi o'rni kompleks institutsional mexanizm sifatida, ayniqsa O'zbekiston sharoitida, yetarli darajada tadqiq etilmagan. Shuningdek, integritet tizimi va korrupsiya darajasi o'rtasidagi bog'liqlikning kriminologik jihatlari ham mahalliy ilmiy adabiyotlarda cheklangan darajada yoritilgan. Mazkur tadqiqot aynan ushbu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilganligi bilan ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

METODOLOGIYA (METHODOLOGY)

Mazkur tadqiqotda davlat xizmatida integritet tizimini joriy etishning korrupsiyani kamaytirishdagi ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslash maqsadida zamonaviy huquqiy tadqiqot metodlari, kriminologik yondashuvlar hamda davlat boshqaruvi nazariyasiga xos ilmiy-uslubiy vositalardan kompleks ravishda foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi korrupsiyani faqat huquqiy hodisa sifatida emas, balki institutsional, ijtimoiy va boshqaruv omillari bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab tizimli fenomen sifatida o'rganishga asoslandi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini korrupsiyaning institutsional nazariyasi, yaxshi boshqaruv (Good Governance) konsepsiyasi, jamoat integriteti (Public Integrity) modeli hamda zamonaviy kriminologik yondashuvlar tashkil etdi. Xususan, Robert Klitgaardning korrupsiya modeli [5], Jeremy Popening Milliy integritet tizimi (National Integrity System) konsepsiyasi [4] hamda OECDning Public Integrity Framework modeli [2;3] tadqiqotning konseptual bazasi sifatida qo'llanildi. Mazkur nazariyalar davlat xizmatida halollik va hisobdorlik mexanizmlarining korrupsion xavflarni kamaytirishga ta'sirini baholash imkonini berdi.

Tadqiqot davomida birinchi navbatda formal-yuridik (normativ-huquqiy) metod qo'llanildi. Ushbu metod yordamida korrupsiyaga qarshi kurashish va davlat xizmatida integritetni ta'minlashga oid xalqaro hamda milliy normativ-huquqiy hujjatlar tizimli ravishda tahlil qilindi. Jumladan, BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi (UNCAC) [1], OECDning Public Integrity bo'yicha tavsiyalari [2;30], Yevropa Kengashining korrupsiyaga qarshi standartlari, GRECO hisobotlari [17], shuningdek O'zbekiston Respublikasining "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni, "Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida"gi Qonuni, manfaatlar to'qnashuviga oid normativ-huquqiy hujjatlar va davlat organlarida komplayens nazorat tizimini joriy etishga doir hujjatlar o'rganildi. Mazkur metod integritet tizimining huquqiy asoslarini aniqlash va baholash imkonini berdi.

Tadqiqotda qiyosiy-huquqiy metod alohida ahamiyat kasb etdi. Ushbu metod yordamida Singapur, Yangi Zelandiya, Daniya, Finlyandiya, Buyuk Britaniya, Janubiy Koreya va Kanada kabi davlatlarning davlat xizmatida integritetni ta'minlashga qaratilgan institutsional mexanizmlari o'rganildi hamda ularning O'zbekiston amaliyoti bilan o'xshash va farqli jihatlari tahlil qilindi. Qiyosiy tahlil natijasida integritet tizimining samarali faoliyat yuritishiga xizmat qiluvchi asosiy omillar, jumladan manfaatlar to'qnashuvini boshqarish, etik kodekslar, moliyaviy deklaratsiya tizimi, komplayens nazorati va ochiqlik mexanizmlarining o'rni aniqlandi.

Tadqiqotning muhim metodologik yo'nalishlaridan biri kriminologik tahlil metodi hisoblanadi. Mazkur metod orqali korrupsiyaning sabablari, shart-sharoitlari va latent xususiyatlari o'rganildi hamda integritet tizimining korrupsion xavflarni kamaytirishdagi preventiv roli

baholandi. Shu maqsadda Donald Cresseyning "Fraud Triangle" nazariyasi, Ronald Clarke va Derek Cornish [11;12] tomonidan ishlab chiqilgan ratsional tanlov nazariyasi (Rational Choice Theory), shuningdek situatsion jinoyatchilik profilaktikasi konsepsiyalaridan foydalanildi. Kriminologik yondashuv integritet tizimining korrupsion xatti-harakatlar sodir etilishiga imkon yaratuvchi omillarni cheklashdagi ahamiyatini ilmiy asoslashga xizmat qildi.

Shuningdek, tadqiqotda institutsional tahlil metodi qo'llanildi. Mazkur metod davlat xizmatida integritet tizimini tashkil etuvchi institutlar, ularning vakolatlari, o'zaro aloqadorligi va funksional samaradorligini baholash imkonini berdi. Ushbu yondashuv asosida integritet tizimi alohida normativ mexanizmlar yig'indisi emas, balki yagona boshqaruv ekotizimi sifatida tahlil qilindi. Xususan, davlat organlari, korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha maxsus vakolatli institutlar, fuqarolik jamiyati institutlari va jamoatchilik nazoratining integritet tizimidagi o'rni o'rganildi.

Tadqiqot davomida kontent-tahlil metodi ham keng qo'llanildi. Mazkur metod yordamida OECD, Transparency International, Jahon banki, BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP) [13;14;15;16], Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi hamda boshqa xalqaro va milliy tashkilotlar tomonidan e'lon qilingan hisobotlar, strategiyalar, ilmiy maqolalar va statistik ma'lumotlar o'rganildi. Kontent-tahlil davlat xizmatida integritetni ta'minlash bo'yicha mavjud tendensiyalarni aniqlash va ilmiy xulosalarni dalillash imkonini berdi.

Tadqiqotning empirik bazasini xalqaro indekslar va rasmiy statistik ma'lumotlar tashkil etdi. Xususan, Transparency International tomonidan e'lon qilinadigan Corruption Perceptions Index (CPI), Jahon bankining Worldwide Governance Indicators (WGI), OECD Integrity Reviews hisobotlari, BMTning korrupsiyaga qarshi kurash bo'yicha monitoring materiallari hamda O'zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi tomonidan e'lon qilingan ochiq ma'lumotlardan foydalanildi. Mazkur manbalar asosida integritet tizimlari rivojlangan davlatlar va rivojlanayotgan davlatlar o'rtasidagi korrupsion ko'rsatkichlarning o'zaro bog'liqligi tahlil qilindi.

Tadqiqotda ilmiy bilishning umumiy metodlari — tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, mantiqiy umumlashtirish, tizimlashtirish va ilmiy prognozlash usullaridan ham foydalanildi. Ushbu metodlar orqali integritet tizimining nazariy asoslari va amaliy mexanizmlari o'rtasidagi bog'liqlik aniqlanib, O'zbekiston sharoitida davlat xizmatida integritet muhitini yanada rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqildi.

Shunday qilib, tadqiqot metodologiyasining kompleks xarakteri davlat xizmatida integritet tizimining korrupsiyani kamaytirishdagi rolini huquqiy, institutsional, kriminologik va boshqaruv nuqtai nazarlaridan har tomonlama tahlil qilish imkonini berdi hamda olingan ilmiy natijalarning obyektivligi va ishonchliligini ta'minladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA (RESULTS AND DISCUSSION)

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, davlat xizmatida integritet tizimini shakllantirish korrupsiyaga qarshi kurashning eng samarali preventiv mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy xalqaro tajriba korrupsiyani kamaytirishda faqat jazolash choralarining o'zi yetarli emasligini, balki korrupsion xatti-harakatlarning yuzaga kelishiga imkon beruvchi institutsional omillarni bartaraf etish zarurligini tasdiqlaydi. Shu nuqtai nazardan integritet tizimi davlat boshqaruvida halollik, shaffoflik va hisobdorlikni ta'minlash orqali korrupsiyaning ildiz omillariga ta'sir ko'rsatadigan mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Xalqaro tashkilotlar tomonidan e'lon qilingan hisobotlar tahlili davlat xizmatida integritet tizimi rivojlangan mamlakatlarda korrupsiya darajasi sezilarli darajada past ekanligini ko'rsatdi. Transparency International tomonidan e'lon qilingan Corruption Perceptions Index (CPI) natijalari davlat xizmatida integritet tizimi rivojlangan mamlakatlarda korrupsiya darajasi sezilarli darajada past ekanligini ko'rsatadi [13]. Xususan, 2024-yil yakunlariga ko'ra Daniya 90 ball, Finlyandiya 88 ball, Yangi Zelandiya 83 ball hamda Singapur 84 ball bilan dunyoning eng kam korrupsiyalashgan davlatlari qatoridan joy oldi [13]. Mazkur davlatlarda davlat xizmatiga qabul qilishning meritokratik tizimi, manfaatlar to'qnashuvini

boshqarishning samarali mexanizmlari, davlat xizmatchilarining yuqori etik mas'uliyati va kuchli jamoatchilik nazorati shakllangan. Shu sababli mazkur davlatlar tajribasi integritet tizimining rivojlanganlik darajasi bilan korrupsiyaning pasayishi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Bu esa integritetni korrupsiyaga qarshi kurashning ikkilamchi emas, balki strategik institutsional vositasi sifatida baholash zarurligini tasdiqlaydi. Tadqiqot davomida o'rganilgan ma'lumotlar integritet tizimining samaradorligi uchta asosiy omil bilan bog'liqligini ko'rsatdi. Birinchidan, davlat xizmatiga qabul qilish va lavozim bo'yicha ko'tarilishning shaffof va meritokratik mexanizmlarining mavjudligi. Ikkinchidan, davlat xizmatchilarining moliyaviy manfaatlari va xizmat vakolatlari ustidan samarali nazorat tizimining shakllantirilganligi. Uchinchidan esa, etik standartlar va javobgarlik mexanizmlarining amaliyotda real ishlashi. Mazkur omillar o'zaro uyg'un holda faoliyat yuritgandagina integritet tizimi korrupsion xavflarni sezilarli darajada kamaytirishga qodir bo'ladi.

Singapur tajribasi tahlili shuni ko'rsatadiki, korrupsiyani kamaytirishda integritet tizimining markaziy elementi sifatida davlat xizmatining professionalligi va muqarrar javobgarlik tamoyili xizmat qilgan. Mamlakatda korrupsiyaga qarshi kurash faqat maxsus organ faoliyati bilan cheklanib qolmagan, balki davlat boshqaruvining barcha darajalarida halollik madaniyatini shakllantirish orqali amalga oshirilgan. Natijada davlat xizmatchilarining shaxsiy manfaatlarini jamoat manfaatlaridan ustun qo'yish holatlari keskin kamaygan [16;27]. Janubiy Koreya tajribasi esa integritetni raqamlashtirish orqali korrupsion xavflarni minimallashtirish mumkinligini ko'rsatadi. Xususan, davlat xizmatlari ko'rsatishning elektron shaklga o'tkazilishi, davlat xaridlarining raqamlashtirilishi hamda manfaatlar to'qnashuvini avtomatik monitoring qilish tizimlari inson omili bilan bog'liq korrupsion xavflarni sezilarli darajada kamaytirgan. Bu esa integritet tizimining zamonaviy bosqichda faqat huquqiy emas, balki texnologik komponentlarga ham tayanishi lozimligini ko'rsatadi [16].

OECD davlatlari tajribasi tahlili davlat xizmatida integritetni ta'minlashning eng muhim sharti sifatida manfaatlar to'qnashuvini boshqarish institutini ko'rsatmoqda. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, manfaatlar to'qnashuvining samarali tartibga solinmaganligi ko'plab korrupsion huquqbuzarliklarning boshlang'ich bosqichini tashkil etadi [2;3;16].

Shu sababli rivojlangan davlatlarda davlat xizmatchilarining mol-mulki va daromadlarini deklaratsiya qilish, qarindoshlik aloqalarini oshkor etish hamda ayrim qarorlarni qabul qilishda o'zini chetlashtirish (recusal) mexanizmlari keng qo'llaniladi.

Kriminologik nuqtai nazardan olingan natijalar integritet tizimi korrupsiyaning latentligini pasaytiruvchi muhim institut ekanligini ko'rsatdi. Donald Cresseyning "Fraud Triangle" nazariyasi [10] asosida olib borilgan tahlillar korrupsion xatti-harakatlarning yuzaga kelishida "imkoniyat" omili hal qiluvchi rol o'ynashini tasdiqladi. Integritet tizimi aynan shu imkoniyatlarni qisqartirish orqali korrupsiyaning oldini olishga xizmat qiladi. Boshqacha aytganda, integritet mexanizmlari korrupsiya sodir etilgandan keyin emas, balki sodir etilishidan avval ta'sir ko'rsatadi. Shu jihatdan u klassik repressiv yondashuvlardan tubdan farq qiladi.

O'zbekiston Respublikasida ham davlat xizmatida integritet muhitini shakllantirishga qaratilgan islohotlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmogda. Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi tomonidan davlat organlari va tashkilotlarida korrupsion xavflarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo'yicha tizimli monitoring ishlari yo'lga qo'yilgan [25]. So'nggi yillarda turli davlat organlarida korrupsion xavf omillari aniqlanib, ularni minimallashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan hamda ichki nazorat mexanizmlarini takomillashtirish choralari ko'rilgan. Shuningdek, davlat organlarida komplayens nazorat tizimlarining joriy etilishi korrupsion huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan preventiv mexanizmlarni kuchaytirdi. Mazkur holat integritet tizimining amaliy natijadorligini ko'rsatib, korrupsiyaga qarshi kurashishda jazolashdan ko'ra profilaktik yondashuvning samaraliroq ekanligini tasdiqlaydi.

Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligining tashkil etilishi, davlat organlarida kompayens nazorat tizimlarining joriy qilinishi, davlat fuqarolik xizmatini isloh qilish bo'yicha chora-tadbirlar hamda manfaatlar to'qnashuviga oid qonunchilikning takomillashuvi integritet tizimining huquqiy asoslarini mustahkamladi. Biroq tadqiqot natijalari ushbu sohada bir qator tizimli muammolar saqlanib qolayotganligini ham ko'rsatdi.

Jumladan, ayrim davlat organlarida integritet mexanizmlari ko'proq formal xarakter kasb etayotgani, etik standartlar ustidan monitoring tizimining yetarlicha rivojlanmaganligi hamda korrupsion xavflarni baholash amaliyotining barcha tashkilotlarda bir xil darajada yo'lga qo'yilmaganligi kuzatilmoqda. Bundan tashqari, manfaatlar to'qnashuvini aniqlash va boshqarish bo'yicha amaliy mexanizmlarning samaradorligi ham hali to'liq darajada ta'minlanmagan.

Tadqiqot davomida integritet tizimining samaradorligini belgilovchi beshta asosiy tarkibiy element aniqlashtirildi. Ular: normativ-huquqiy ta'minot, institutsional nazorat, manfaatlar to'qnashuvini boshqarish, etik madaniyat va raqamli shaffoflik mexanizmlaridir. Mazkur elementlarning birortasi yetarli darajada ishlamagan taqdirda integritet tizimining umumiy samaradorligi pasayadi. Shu sababli integritet tizimi alohida choralar yig'indisi sifatida emas, balki o'zaro bog'liq institutsional mexanizmlar majmui sifatida qaralishi lozim.

Muallifning fikricha, O'zbekiston sharoitida davlat xizmatida integritet tizimini rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari sifatida integritet indeksini joriy etish, davlat organlarida muntazam etik audit o'tkazish, manfaatlar to'qnashuvini elektron monitoring qilish hamda davlat xizmatchilarining integritet kompetensiyalarini baholash tizimini yaratish maqsadga muvofiqdir. Mazkur choralar korrupsion xavflarni kamaytirish bilan bir qatorda davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish va fuqarolarning davlat institutlariga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari davlat xizmatida integritet tizimi korrupsiyaga qarshi kurashning yordamchi vositasi emas, balki zamonaviy davlat boshqaruvining fundamental instituti ekanligini ko'rsatdi. Korrupsiyani kamaytirishda uzoq muddatli va barqaror natijalarga erishish integritet tamoyillarining davlat boshqaruvining barcha bo'g'inlariga chuqur singdirilishi bilan bevosita bog'liqdir.

Tadqiqot natijalari asosida muallif tomonidan davlat xizmatida korrupsiyani kamaytirishga qaratilgan "Integritet-profilaktika modeli" ishlab chiqildi. Mazkur model beshta o'zaro bog'liq komponentdan iborat: normativ-huquqiy ta'minot, institutsional nazorat, etik boshqaruv, raqamli monitoring va jamoatchilik nazorati. Modelning nazariy mohiyati shundan iboratki, korrupsiyaga qarshi kurash samaradorligi alohida institutlar faoliyatiga emas, balki ushbu komponentlarning o'zaro uyg'un va uzviy faoliyat yuritishiga bog'liq. Tadqiqot davomida aynan integritet tizimining kompleks xarakteri korrupsion xavflarni kamaytirishning eng muhim omillaridan biri ekanligi aniqlandi. Muallifning fikricha, mazkur modelni amaliyotga tatbiq etish davlat xizmatida halollik muhitini mustahkamlash, manfaatlar to'qnashuvini kamaytirish va korrupsiyaning latent shakllarini erta aniqlash imkonini beradi.

XULOSA (CONCLUSION)

Mazkur tadqiqot natijalari davlat xizmatida integritet tizimini shakllantirish va rivojlantirish korrupsiyaga qarshi kurashning eng samarali preventiv yo'nalishlaridan biri ekanligini tasdiqladi. Tadqiqot davomida o'rganilgan xalqaro tajriba, normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy adabiyotlar hamda kriminologik yondashuvlar integritetning korrupsiyaga qarshi kurashdagi ahamiyati alohida institutlar faoliyati bilan emas, balki davlat boshqaruvi tizimining umumiy sifati bilan bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Shu jihatdan integritet davlat xizmatchilarining individual axloqiy fazilati emas, balki davlat organlarida halollik, shaffoflik, hisobdorlik va jamoat manfaatlari ustuvorligini ta'minlovchi kompleks institutsional mexanizm sifatida namoyon bo'ladi [1;2;4;16].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, korrupsiya darajasining pasayishi va davlat boshqaruvi samaradorligining ortishi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjud bo'lib, mazkur bog'liqlikning

asosiy omillaridan biri aynan integritet tizimining rivojlanganlik darajasidir. Singapur, Daniya, Finlyandiya, Yangi Zelandiya va Janubiy Koreya tajribasi davlat xizmatida halollik standartlarini mustahkamlash, manfaatlar to'qnashuvini boshqarish, etik nazorat mexanizmlarini rivojlantirish va ochiqlikni ta'minlash korrupsion xavflarni sezilarli darajada kamaytirishini tasdiqlaydi [13;16;27]. Ushbu davlatlarda korrupsiyaga qarshi kurashning asosiy e'tibori sodir etilgan huquqbuzarlikni aniqlash va jazolashga emas, balki korrupsiyaning yuzaga kelishiga imkon beruvchi institutsional omillarni bartaraf etishga qaratilgan.

O'tkazilgan tahlillar O'zbekiston Respublikasida ham davlat xizmatida integritet tizimini shakllantirish bo'yicha muhim huquqiy va institutsional asoslar yaratilganligini ko'rsatdi. Xususan, korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi qonunchilikning takomillashuvi, Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi faoliyatining yo'lga qo'yilishi, davlat organlarida komplayens nazorat tizimlarining joriy etilishi hamda manfaatlar to'qnashuvini tartibga solishga qaratilgan islohotlar ushbu yo'nalishdagi muhim qadamlar hisoblanadi [23;24;25;26]. Biroq tadqiqot davomida aniqlangan ayrim muammolar, jumladan integritet standartlarining barcha davlat organlarida bir xil darajada joriy etilmaganligi, etik nazorat mexanizmlarining yetarli institutsionallashtirilmaganligi hamda korrupsion xavflarni baholash amaliyotidagi tafovutlar mazkur tizimni yanada takomillashtirish zaruratini ko'rsatadi.

Kriminologik nuqtai nazardan integritet tizimi korrupsion xatti-harakatlarning oqibatlariga emas, balki ularning sabab va shart-sharoitlariga ta'sir ko'rsatadigan institut sifatida baholanishi lozim. Shu sababli zamonaviy korrupsiyaga qarshi siyosat doirasida integritetni ta'minlash masalasi huquqni muhofaza qiluvchi organlarning vazifasi sifatida emas, balki barcha davlat organlari faoliyatining ajralmas qismi sifatida ko'rilishi zarur. Tadqiqot natijalari korrupsiyaga qarshi kurashishning uzoq muddatli samaradorligi davlat boshqaruvining barcha darajalarida integritet madaniyatini shakllantirish bilan bevosita bog'liq ekanligini ko'rsatdi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

Birinchidan, davlat organlari faoliyatida integritet darajasini muntazam baholash imkonini beruvchi Milliy integritet indeksini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish maqsadga muvofiq. Mazkur indeks davlat organlarining halollik, ochiqlik, manfaatlar to'qnashuvini boshqarish va etik standartlarga rioya etish darajasini baholash imkonini beradi.

Ikkinchidan, barcha davlat organlarida xalqaro standartlarga mos etik audit tizimini joriy etish zarur. Etik audit davlat xizmatchilarining faoliyatida korrupsion xavflarni erta aniqlash va ularning oldini olishga xizmat qiluvchi muhim preventiv vosita bo'lishi mumkin [29].

Uchinchidan, manfaatlar to'qnashuvini aniqlash va monitoring qilishning yagona raqamli platformasini yaratish lozim. Mazkur tizim davlat xizmatchilarining qaror qabul qilish jarayonlaridagi shaxsiy manfaatlar bilan bog'liq xavflarni avtomatik ravishda aniqlash va boshqarish imkonini beradi.

To'rtinchidan, davlat fuqarolik xizmatiga qabul qilish va xizmat bo'yicha o'sish jarayonlarida integritet ko'rsatkichlarini alohida baholash mezonlari sifatida joriy etish maqsadga muvofiq. Bu davlat xizmatida halollik madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, davlat xizmatchilari uchun integritet, xizmat etikasi va korrupsiyaga qarshi xulq-atvor standartlariga bag'ishlangan majburiy uzluksiz malaka oshirish dasturlarini kengaytirish zarur. Chunki xalqaro tajriba integritet madaniyatining shakllanishida huquqiy bilim bilan bir qatorda axloqiy kompetensiyalarning ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Oltinchidan, davlat organlarida jamoatchilik nazorati institutlari va fuqarolik jamiyati vakillarining ishtirokini kengaytirish orqali integritet tizimining tashqi nazorat mexanizmlarini mustahkamlash lozim. Bu davlat boshqaruvi faoliyatining ochiqligi va hisobdorligini oshirishga xizmat qiladi.

Umumiy xulosa sifatida ta'kidlash lozimki, davlat xizmatida integritet tizimini rivojlantirish korrupsiyaga qarshi kurashishning alohida yo'nalishi emas, balki zamonaviy davlat boshqaruvini takomillashtirishning strategik sharti hisoblanadi. Integritet tamoyillarining davlat xizmatining barcha bo'g'inlariga izchil singdirilishi korrupsion xavflarni kamaytirish, boshqaruv samaradorligini oshirish, fuqarolarning davlat institutlariga bo'lgan ishonchini mustahkamlash hamda O'zbekistonda huquqiy demokratik davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etish maqsadlariga erishishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot natijalari kelgusida davlat xizmatida integritet tizimini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar va normativ-huquqiy islohotlar uchun nazariy hamda amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALNILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES):

1. United Nations Convention against Corruption (UNCAC), 2003.
URL: <https://unodc.org>
2. OECD Recommendation on Public Integrity, 2017. URL: <https://oecd.org>
3. OECD Public Integrity Handbook, 2020.
URL: <https://oecd.org>
4. Jeremy Pope. Confronting Corruption: The Elements of a National Integrity System.
URL: <https://transparency.org>
5. Robert Klitgaard. Controlling Corruption. URL: <https://ucpress.edu>
6. James Q. Wilson. Bureaucracy: What Government Agencies Do and Why They Do It.
URL: <https://hachettebookgroup.com>
7. Dwight Waldo. The Administrative State. URL: <https://routledge.com>
8. Alan Lawton, Michael Macaulay. Ethics and Management in the Public Sector. URL: <https://routledge.com>
9. David Lewis. The Management of Non-Governmental Development Organizations. URL: <https://routledge.com>
10. Donald R. Cressey. Other People's Money. URL: <https://books.google.com>
11. Ronald V. Clarke. Situational Crime Prevention. URL: popcenter.asu.edu
12. Derek Cornish, Ronald Clarke. The Reasoning Criminal. URL: <https://link.springer.com>
13. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2024. URL: <https://transparency.org>
14. World Bank. Worldwide Governance Indicators. URL: <https://info.worldbank.org>
15. UNDP Anti-Corruption and Governance Reports. URL: undp.org
16. OECD Integrity Reviews. URL: <https://oecd.org>
17. GRECO Evaluation Reports. URL: <https://coe.int>
18. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). URL: <https://unodc.org>
19. OECD Public Governance Directorate. URL: <https://oecd.org>
20. Transparency International Global Reports. URL: <https://transparency.org>
21. World Bank Governance Global Practice Reports. URL: <https://worldbank.org>
22. Akmal Burkhanov. Corruption and Governance Reforms in Uzbekistan. URL: <https://researchgate.net>
23. O'zbekiston Respublikasi "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni. URL: <https://lex.uz>
24. O'zbekiston Respublikasi "Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida"gi Qonuni. URL: <https://lex.uz>
25. O'zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi hisobotlari. URL: <https://anticorruption.uz>
26. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha farmonlari. URL: <https://lex.uz>
27. OECD Government at a Glance Report. URL: <https://oecd.org>

28. Transparency International National Integrity System Toolkit. URL: <https://transparency.org>
29. United Nations Public Service Ethics and Integrity Resources. URL: <https://publicadministration.un.org>
30. OECD Strengthening Public Integrity Toolkit. URL: <https://oecd.org>

